

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Хром'як Наталії Львівни "Вчення про природне богослов'я Карла Барта і його рецепція у сучасній богословській думці" на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я

Сучасний стан людства та тенденції українського суспільного життя, проявлені в культурній, а тому і в політико-економічній царинах демонструють певні небезпечні орієнтації. Одна з них полягає в наданні перебільшених ознак, та навіть атрибутів абсолютного, тим об'єктам, які вочевидь цього не заслуговують. Ми можемо спостерігати це в зачаруваннях політичними принципами та їх носіями, в культі сили та поклонінні науковому пізнанню, в тотемічному вклонінні нації та іншим окремим спільнотам, в фетишизмі матеріальних благ та грошей. І слід чітко сказати, що ця ситуація викликана не тільки матеріалістично-споживацьким світоглядом. Свій внесок тут зроблено ще одним типом світогляду, який намагається плинному, іманентному надавати неминущі, трансцендентні якості. І таке світосприйняття серед іншого має свій фундамент в природному богослов'ї, натуральній теології, яка забула слова "все створіння разом стогне і мучиться" (Рим. 8:22), і для якої світ та його складники несуть в собі божественні атрибути. Це зачарування реально-речовим не тільки обожнює світ та предметне, а й самого Бога зводить до речі серед речей, прикладом чого слугує намагання доведення Його існування. Таке обожнення іманентного і забуття трансцендентності трансцендентного є нічим іншим як новітньою ідеолатрією.

Друга небезпека сучасних світоглядів – надмірна оцінка людських розумових здатностей та раціональності взагалі. Це веде зокрема до применшення значення надраціонального та позараціонального, до розсудкових доведень надраціонального, та головне – до зведення людського існування до раціональних ознак. Але людина вочевидь не просто Homo sapiens, її екзистенція сповнена важливою емоційною складовою, а з цим і над тим – духовною цариною. Саме тут суть людини, а не в простих та звичайних раціональних ознаках, які об'єктивують і опредмечують, технізують людське в людині. Вихід за межі об'єктивації – атрибут людини, він дає змогу розкриття і розуміння інших суттєвих ознак екзистування: трансцендування, перекрокування, на-міру, с-повнення, з-бування, фундаментальної інтенції.

Відтак дисертаційне дослідження Хром'як Наталії Львівни "Природне богослов'я Карла Барта і його рецепція у сучасній богословській думці" є назрілим та актуальним, бо дає змогу чіткіше побачити названі небезпеки і дати певні дороговкази їх подолання.

Треба зазначити, що структура дослідження підпорядкована його меті і демонструє переконливу логіку. Чітке визначення об'єкту і предмету дисертації, ясно сформульовані завдання дають змогу вірної проблематизації та зрозумілої тематизації проведеного аналізу.

В якості методологічної основи дисертації дослідниця доцільно пропонує використовувати загальнонаукові принципи аналізу релігійних явищ та філософських процесів, а також принципи сучасної теології – об'єктивності, неупередженості, цілісності, світоглядного та методологічного плюралізму. Додавання – системного аналізу (в дослідженні особливостей богословської методології Карла Барта і його концепції природного богослов'я), історико-генетичного аналізу (у вивченні особливостей рецепції ідей К.Барта щодо співвідношення екзистенційного та природного

богослов'я), компаративістики (у порівнянні філософських та богословських концепцій критиків онтотеології з вченням Барта про природне богослов'я – дає можливість роботі отримати єдність.

І положення, і висновки дисертації п. Хром'як є достатньо обґрунтованими, це відбувається в силу високого рівня проведеної роботи, широти висвітлених аспектів досліджуваної теми та оригінальності підходів у вирішенні поставлених завдань.

Свідченням глибокого і різнобічного знання сутнісних для предмету проблем є достеменно проведений філософський аналіз текстів К.Барта та його сучасників, а також докладний і доречний огляд надбань і лакун в добартівській та післябартівській науковій літературі, збазовані на використанні величезної кількості іншомовних джерел.

Головна наукова новизна роботи – у здійсненні цілісного аналізу критики натуральної теології Карлом Бартом у контексті протистояння основним концепціям цієї теологічної дисципліни ХХ і початку ХХІ століть.

Дисертантка змогла продемонструвати системне розкриття поглядів Карла Барта, аналіз частин його вчення та врешті синтетичне бачення його здобутків, яке було сфокусовано авторкою на його критиці натуральної теології.

П. Хром'як для прояснення суті критики, проведеної Бартом, зображує становлення і розвиток головних моментів самого об'єкту критики – натуральної теології. І, як на один з плідних ключів до неї, дослідниця вказує на концепт *analogia entis*, аналогії буття. Саме в ньому в сконцентрованому вигляді виступає ідея про те, що пізнання світу дає підстави пізнання його Творця. Відносини Бога й світу в цьому мисленнєвому прийомі набувають ознак подібності неподібного та несхожості схожого. Ясна річ, що це не пантеїстичне ототожнення Бога та світу, тут маємо щось схоже на стосунки церкви та світу, де вона і "в"

ньому і "над" (приклад Е.Л.Шивари). І хоча і речі схожі і різні, і першоджерело знімає несхожості як джерело буття, але все ж таке розуміння дає підстави говорити про можливість людського пізнання божественного, "оволодіння" ним. З таким баченням корелює й некритичне сприйняття світу як раціонально впорядкованого, що служить нетривким доведенням існування Бога. Саме такий неоднозначний та спекулятивний засновок має натуральна теологія. Текст дисертації слугує цьому важливому роз'ясненню.

Розкриттю теми дослідження слугують плідні рефлексії над сенсами творіння, досвіду, благодаті, передвизначення та вибрання, що недвозначно спрямовують до сприйняття Бога як необмеженого Абсолюту.

Високої оцінки заслуговують спроби п. Хром'як окреслити поле діалогу релігійного та наукового світогляду, а також вказати на надбання та недоліки важливого синтезу аналітичної філософії з теологічною проблематикою. (Тобто значення роботи виявляється навіть ширшим за її тематизацію.)

Особливої ваги дослідженню надає введення в обіг панорами відносно нових імен, важливих не тільки в контексті теологічних проблем, а й в річищі розвитку всієї філософії. Та й відомі філософські постаті отримали нові потрактування в контексті тематики дослідження. Найбільш вдалий аналіз відбувся стосовно доктрин Е.Левінаса, М.Вестфаля, Ж.-Л.Маріона.

Разом з цим у дисертаційній роботі Н.Л.Хром'як є певні положення, що викликають критичне ставлення.

Зокрема дещо бентежить однозначність дисертантки в характеристиці оцінки онтології Карлом Бартом та його

наступниками як цілком негативного явища. Тут все набагато складніше, і треба враховувати той факт, що критичне ставлення до класичних онтологічних доктрин, не завадило Барту створити свій власний варіант онтотеології, де вирішальним та засадничим для всієї побудови є рівень трансцендентного, або, словами Рудольфа Отто, "цілковито іншого". Тому розширення вузького сприйняття онтотеології, дало б можливість побачити віяло інших різноманітних ідейних зв'язків вчення Барта, зрозуміти його як дійсного бездоганного мета-фізика, долаючого обмеження об'єктного онтичного та розсудкового пізнавального.

Щось схоже відбувається і з розумінням феноменологічної течії. Зрозуміло, що феноменологія може слугувати ствердженню натуральної теології, але усвідомлення суті феноменологічного методу в ідеї інтенційності робить можливим прийняття феноменології в якості шляху подолання тієї ж таки натуральної теології, бо чітко вказує на трансцендентне.

Далі. Видається, що авторка перебільшує значення соціальних взагалі та політичних зокрема факторів в якості спричиняючих творчість мислителів і її зміст. Так серед причин з'яви критики натуральної теології у Барта вказується на історичні події наслідків першої світової війни, а саме підтримка частиною суспільства військової політики кайзера Вільгельма II та пособницька політика частини німецького протестантства відносно націонал-соціалістичного режиму. Напевно духовна історія не так однозначно детермінована суспільним буттям як вважав Маркс. І духовне не тільки багато в чому автономне в історії, а й має фундаментальний характер відносно іншого роду подій. Робота Барта має значення *sub specie aeternitatis*.

Наступне. Задля чіткості та структурованості матеріалу цілком прийнятним та виправданим є самообмеження автором себе у дослідженні. Але розширення розуміння побіжно згаданого в тексті діалогу Барта з не менш важливим мислителем-сучасником Паулем Тілліхом могло б надати нові барви осмисленню самого Барта. Останній меті не завадило б й розкриття генетичного зв'язку вчення Барта з кіркегоровими ідеями, а також усвідомлення прихованої, а з тим не менш важливої від цього рецепції бартівської спадщини в теології смерті Бога. Бо, хоча, наприклад, у Бонгефера, Альтицера чи Кокса немає достеменних аналізів бартіанства, їх ідеї вочевидь виявляють присутність в переосмисленому вигляді мотивів діалектичної теології.

І останні зауваги, формальні. Дослідження характеризується деякою стилістичною нерівністю тексту, в ньому присутні явні підйоми та спади. В окремих частинах роботи хотілося б бачити більше аналізу й оцінки, ніж переказу, іноді не є завжди зрозумілим, де виклад чужих ідей, де власні міркування. Третій і четвертий розділи праці малі за обсягом та небагаті за змістом, можливо було треба їх об'єднати, сконцентрувавши увагу на об'єднуючих їх началах. Додаткового роз'яснення потребувало б віднесення до континентальної філософії американської думки. Бо аналітична (або англо-американська) школа протиставляє себе цій течії, можливо було б уточнити, що є частина американських мислителів, що займаються проблематикою континентальної традиції. На сторінці 134 спостерігаємо плутанину з трансцендентальним та трансцендентним.

Однак, дискусійні моменти не знижують загального позитивного враження від дисертаційного дослідження Н.Л.Хром'як. Дисертація дає чіткі підстави підтвердженню фундаментальної християнської тези –

відносно не абсолютне, суще не Буття, мирське не божественне, профанне не сакральне, секулярне не релігійне, статичне не динамічне, тимчасове не вічне, кінчене не безкінчене, людське не боже, предметне не граничне, речове (плотське, тілесне) не духовне, іманентне не трансцендентне. Світогляд, сфундований на такому розумінні, буде убезпечений від оман обожнення суцього, зрівняння Бога та світу. І суспільство, сприйнявши цей принцип свого існування, не зможе скотитись в стан ствердження квазірелігій поклоніння вождям і групам, грошам і речам. Надасть цінність понад усе, тому, що понад усе; віддасть кесарю кесарево, а Богу – Боже.

Представлена робота характеризується високим теоретичним рівнем, є актуальним, цілісним та завершеним дослідженням, у якому досягнута поставлена мета і реалізовані визначені завдання. Дисертація є самостійним теоретичним дослідженням, яке виконане на достатньо високому науковому рівні.

Результати дослідження отримали достатню апробацію в доповідях і виступах на конференціях та засіданнях кафедри культурології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Головні викладені положення повно знайшли відображення у наукових публікаціях дисертантки у фахових виданнях.

Варто також констатувати ідентичність змісту автореферату та основних положень дисертації.

Теоретичне та практичне значення даної наукової праці полягає в тому, що вперше у вітчизняній літературі здійснена вдала спроба цілісного аналізу критики природного богослов'я Карла Барта у контексті протистояння основним концепціям цієї теологічної дисципліни ХХ і початку ХХІ століть. Матеріали дисертації повинні бути залучені для викладання філософських та теологічних дисциплін у вищих навчальних закладах, підготовки відповідної навчальної та методичної літератури; а

також повинні бути задіяні в якості складової духовно-теоретичного підґрунтя становлення сучасного світогляду.

Дисертаційна робота "Вчення про природне богослов'я Карла Барта і його рецепція у сучасній богословській думці" є завершеною працею. Вона відповідає вимогам "Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника", затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (зі змінами), а її авторка - Наталія Львівна Хром'як заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.14 - богослов'я.

Доктор філософських наук, доцент,

заступний директора

Центру гуманітарної освіти НАН України

С.В. Таранов